

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 6, p. 397-420, December 2012

OSMANLI İDARESİ'NİN İHTİKÂRA BAKIŞI VE İHTİKÂR SUÇUNUN CEZASI

*OTTOMAN ADMINISTRATION'S PERCEPTION OF PROFITEERING (İHTİKÂR)
AND ITS PUNISHMENT*

Yrd. Doç. Dr. Muharrem ÖZTEL

Kırklareli Üniversitesi, İktisat Tarihi

Abstract

The Ottoman administration had always been keen on coping with profiteering, a practice disrupting the balance of markets via increasing the prices of the commodities subject to production and consumption. And it had always been in an uncompromising and uninterrupted struggle against it. In this process some methods came to be prominent for identifying profiteering and increasing prices due to scarcity of goods came to be the most significant indicator. The profiteering in the provinces done on any commodity had been complained to the administrative units in charge by tradesmen or ordinary consumers. Also, it became the subject of the petitions sent.

When a profiteering crime had been determined, people committed this offense had been exposed to some punishments getting gradually heavier according to the extent of the crime, from injunction to exile and eventually to the conviction of the castle, and aiming to correct the actor as well as constitute a deterrent to the public. Distance of the places allotted to punishment varied as well depending on the degree of the crime. Such islands as Tenedos, Mytilene, Chios, Crete, Rhodes and Cyprus, Trabzon as well as some coastal castles such as Trebizond and Sinop were common places where the criminals were sent to face their penalties.

Key Words: Profiteering, profiteering crime, exile, conviction of the castle (kalebend)

Öz

Osmanlı devlet iradesi, piyasalarda üretim ve tüketime konu olan malların, çeşitli yollarla, fiyatlarını arttırıp piyasa dengesini bozan ihtikâra karşı, her zaman hassasiyetini korumuştur. İdare'nin her zaman bu yolda tavizsiz ve kesintisiz bir mücadele içerisinde olduğunu görüyoruz. Bu süreçte ihtikârın tespitinde birkaç yöntem öne çıkmıştır. Meydana gelen mal kıtlığı sonucu artan fiyatlar tespit için en önemli gösterge olmuştur. Daha çok taşradaki herhangi bir piyasada ürün üzerinden yapılan ihtikâr ise esnaf veya tüketici halk tarafından ilgili idari birimlere yapılan ihbarlarla bildirilmiş ve bu konuda gönderilen dilekçelerdeki şikâyetlere konu olmuştur.

İhtikârın varlığı tespit edildiğinde bu suça iştirak edenlere, uyarıdan-sürgüne ve nihayet kalebendliğe kadar uzanan suçun niteliğine göre ağırlaşan, suçlunun ıslahıyla birlikte kamuoyunun da ibret almasını amaçlayan çeşitli cezai müeyyideler uygulanmıştır. Cezanın çekileceği yerler yine suçun niteliğine göre yakın veya uzak şehirler/yerler olmuştur. Bozcaada, Midilli, Sakız, Girit, Rodos ve Kıbrıs gibi adalar ile Trabzon, Sinop gibi bazı sahil kaleleri suçluların cezalarını çekmek üzere gönderildiği yerlerin başlıcalarıydı.

Anahtar Kelimeler: İhtikâr, ihtikâr suçu, sürgün (nefy), kalebend

Giriş

İhtikâr sözlük anlamı itibariyle halkın yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak gibi zaruri olan temel ihtiyaçlarını karşılayan ürünleri piyasalardan ucuz fiyatlarla toplayıp, daha sonra yüksek fiyatla satarak haksız kazanç elde etme eylemidir¹. Diğer bir ifadeyle darlığı kamuya zarar verecek tüketim maddelerinin fiyat artışı kastiyle ve beklentisiyle piyasadandan çekilmesidir². Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan şekliyle herhangi bir ürün üzerinden gerçekleştirilen ve piyasalarda görülen karaborsa, istifçilik, vurgunculuk ve tekellilik uygulamalarının tamamı ihtikâr kapsamında görülmüştür. Hatta incelediğimiz belgelere göre, sonucunda haksız bir kazancın olduğu herhangi bir teşebbüsün dahi ihtikâr olarak algılandığı görülür.

İhtikâr, piyasalarda geniş bir yelpazede imalat sanayiinden, tarım ürünlerine kadar alım satım konu olan her üretim ve tüketim malı için sözkonusu olabilmekteydi. Bu anlamda ihtikârı gerçekleştiren muhtekirin çalışmalarını daha çok odun, kömür, kereste, et, tuz, buğday, zahire gibi temel ihtiyaç maddeleri üzerinde yoğunlaştırdığı görülür. Bütün piyasalarda ihtikâra konu olan -bunlar gibi- mal ve ürünlerin temel özelliği zorunlu üretim ve tüketim mallarını oluşturmalarıdır. Muhtekir zümre³ “arz esnekliğindeki katılıkları nedeniyle”⁴ bu mallar üzerinden kısa sürede daha kolay ve daha fazla gelir elde edebilmekteydi. Muhtekir zümre daha çok kuraklık, beraberinde meydana gelen kıtlık, doğal afetler, savaşlar ve benzeri sosyal, siyasal ve askeri problemlerin meydana getirdiği vb. olağanüstü şartlar nedeniyle fiyatların artmasına veya arttırılabilmesine imkân veren piyasa şartlarında hayat bulabilmekteydi.

¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, “ihtikâr maddesi”, Ankara 1988.

² Cengiz Kallek, “İhtikâr maddesi”, 21.cilt, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.560.

³ Çalışmada ifade edilen muhtekir ve muhtekir zümre nitelemesiyle kastedilen sadece ihtikârı kendisine meslek edinmiş kişiler değildir. Sıradan bir üreticinin, esnafın, tüccarın ve hatta amir/memurun bir veya birkaç defa haksız kazanç elde etmesi sonucunu doğuran piyasadaki nizamı uymayarak kanun dışı yollara başvurması eylemi de bu niteleme kapsamındadır.

⁴ Üretim miktarının; üretim teknolojisi, hammadde kısıtı, taşımacılık sektörünün maliyetleri vb. nedenlerle piyasasının arzu ettiği seviyede ve kısa sürede arttırılamaması durumu.

Mevsimsel şartlar ihtikâr ortamının oluşmasında önemli nedenler arasındaydı. Taşımacılığın deniz ve karayoluyla yapıldığı ve taşıma maliyetlerinin çok yüksek olduğu piyasa şartlarında kış mevsiminin sert ve uzun geçmesi durumunda özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde civar bölgelerden (eyaletlerden) mal sevkiyatında ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Piyasalarda özellikle temel ihtiyaç maddelerinden olan odun, kömür, et ve zahire gibi ürünlerin kıtlığı baş göstermekteydi. Bu şartlar fiyatların yükselmesine ve ihtikârın oluşmasına zemin hazırlamaktaydı.

Üretici ile tüketici arasına girip, malı biriktirmek (iddihar etmek) ve daha pahalı olduğu piyasalara kaçırmak ihtikârın en yaygın yöntemlerindendi. Bu anlamda daha üretim yerinde üreticiden malın satın alınıp, iskelede tüccara satılması şeklinde meydana gelen ihtikârla karşılaşırız⁵. Deniz yoluyla olsun kara yoluyla olsun belli bir piyasaya gelmek üzere taşınan ürün şehrin girişinde veya ürün deniz yoluyla sevkediliyorsa daha limana indirilmeden (İstanbul için boğaz girişinde) yine araya giren muhtekir tüccar tarafından nizama aykırı bir şekilde satın alınıp eklenen kâr ile oluşan yeni yüksek fiyatla piyasaya arz edilmekteydi⁶.

Osmanlı'da sanayi ve iç ticaret yüzyıllarca fütüvvet ve ahilik geleneğine bağlı “*esnaf birlikleriyle*” teşkilatlanmıştı. Esnaf sistemi araçların ortaya çıkışına mani olup ürünlerin üreticiden tüketiciye en kısa yoldan en uygun fiyatla ulaşmasını temin ediyordu. Kalite kontrol, standardizasyon ve fiyat politikasıyla haksız rekabeti, aşırı üretimi ve işsizliği önleyici bir anlayışla hareket eden “*esnaf sistemi*” devletin uyguladığı “*narh politikası*”nın yürütme ve denetiminden sorumluydu⁷. *İdare* için piyasalarda “*fiyat istikrarının temini*” her zaman yürütülen en önemli politikalandı ve narh sistemi bu fiyat politikasının temelini oluşturmaktaydı. Fiyat istikrarı ise üretimin düzenlenmesi, piyasalarda mal arzının yüksek seviyede tutulması ve malların üreticiden tüketiciye aracısız ulaşmasının sağlanmasıyla mümkündü.

İşte bütün bu düzenin “*nizam-ı kadim üzere*” işleyişini sekteye uğratan temel problem alanlarından en önemlisi ihtikâr problemi olmuştur. Fütüvvet ve ahilik ilkelerine ve geleneğine uymayan bir hareket tarzı olarak ihtikâr, piyasalarda mal darlıklarının yaşanmasının ve beraberinde fiyat istikrarsızlıklarının oluşmasının temel sebeplerindendi. Bu süreçte ihtikâr, mal ve ürünlerin fiyatlarını yükseltmenin yanında ticaret hacmini de daraltan etkilere sahipti⁸.

İhtikâr, *İdare* tarafından piyasalarda fiyat istikrarını sağlamak adına asırlarca uygulanan narh sistemine zarar vermiştir. Konulan narh fiyatını yeterli bulmayan kesimler (esnaf, tüccar vs.) ürünün tahsis edildiği piyasaya getirilmesi konusunda isteksiz davranıp ürünleri iddihar ederek daha yüksek fiyatla satabilecekleri başka piyasalara kaçırmayı tercih edebilmiştir. Bu nedenle piyasayı düzenleme adına mal ve ürün fiyatına narh konulmasının piyasada mal darlığına neden olduğu ve fiyatları yükselttiği, zaman zaman esnaf ve *İdare* tarafından dile getirilen bir eleştiri konusu olmuştur. Mesela İstanbul'da meydana gelen mahrukut (odun ve kömür) sıkıntısının aşılması maksadıyla ve fiyatların düşmesi için geçici bir süreliğine de olsa narhın kaldırılıp piyasa dinamiklerinin işlemesine müsaade edilmek

⁵ BOA, A.MKT. NZD, 155/47, 1271 Za 04

⁶ Bu şekilde yapılan ihtikâr İstanbul'da kömür fiyatlarını yükselten nedenlerin başında gösterilmiştir. BOA, A.MKT. NZD, 163/34, 1271

⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah yay., İstanbul 2008, s.322-323

⁸ Tabakoğlu, a.g.e., s.275

zorunda kalındığı görülür⁹. Narhın tamamen kaldırılması halinde ise piyasanın “*erbab-ı ihtikâr*” eline geçmesinden korkulduğunu da belirtmek gerekir¹⁰. Neticede piyasalarda mal ve ürün darlığına neden olduğu düşünülen narh uygulaması, ekme hariç bütün temel ihtiyaç maddelerinden 1865 yılında kaldırılmıştır¹¹. Her ne kadar esnaf sisteminin etkinliğini kaybederek, narh sisteminin kaldırılmasını beraberinde getiren süreçte Tanzimat devrinde hâkim olan liberal ekonomik anlayış etkili olsa da¹² bu değişim ve dönüşümde ihtikârın etkisini de dikkate almak gerekir.

Yukarıda zikredilenlerin haricinde tüccarın ve esnafın piyasada fırsatını bularak idari boşluktan yararlanıp elindeki malı saklaması ve yüksek fiyata ulaştığında satmak üzere piyasaya arz etmesi de ihtikârın oluşma nedenlerindedir. İstanbul’da et fiyatlarının artış nedenini araştıran Şehremaneti’nin yaptığı tahkikat sonucunda, Anadolu ve Suriye’den celeb esnafının tedarik ettiği hayvanları doğrudan doğruya İstanbul’a getirmeyip istirahat ettirmek ve bir müddet beslemek bahanesiyle Bandırma gibi civar bölgelerde tutarak İstanbul’a daima ihtiyaç miktarından daha az miktarda koyun getirmekte oldukları ve böylece arz talep dengesini bozarak ihtikâra başvurdukları tespit edilmiştir¹³.

İhtikâr şer’i ve örfi hukukun şiddetle yasaklamalarına rağmen¹⁴ en fazla büyük şehirler olmak üzere, bütün vilayet ve kazalara kadar irili ufaklı tüm piyasalarda görülebilmekteydi. İhtikâr, *İdare*’nin temel hedeflerinden olan, piyasalarda temel ihtiyaç maddeleri başta olmak üzere bütün mal ve ürünlerin arzında sürekliliğin ve fiyat istikrarının sağlanmasını ve korunmasını sağlamaya yönelik politikaları engellemekte, mal darlıklarına neden olup, özellikle gelir seviyesi düşük olan kesimleri “*fakir halkı*” etkilemekteydi. İhtikârdan en fazla fakir halkın etkileniyor olduğu vurgusu, *İdare*’nin ihtikârla mücadelede motivasyonu yüksek tutmak için öne çıkardığı temel unsurlardandı.

İhtikâr, etki alanı o kadar geniş ve derin bir problem alanıydı ki doğal, siyasi, idari ve mali kaynaklı türlü nedenlerle meydana gelmiş kıtlığın artarak derinleşmesini ve iâşe buhranlarına neden olabilecek boyutlara taşınmasını sağlayacak, hatta başlamış bir buhranı tek başına sürdürebilecek nitelikte bir güce sahipti¹⁵.

Devlet idaresi, üretici, esnaf, tüccar ve nihayetinde tüketici gibi tüm iktisadi, sosyal ve idari birimlerle ilişkili neden ve sonuçları olan çerçevesi geniş, derinliği fazla çok boyutlu bir problem alanı olarak nitelendirilebilecek “ihtikâr sorununun” bu makalenin sınırları içerisinde ele alınan kısmı¹⁶, devlet idaresi ve iradesinin ihtikâr algısı ve bu soruna bakışı ile suçun işlenmesi durumunda uygulanan cezai müeyyideler olmuştur. Bu çerçevede çalışmada kullandığımız belgeler geniş bir zaman diliminde konuyu incelememize imkân vermiştir. Böylece çalışma konusunu, spesifik bir dönemlendirmeye girmeden, geniş bir zaman periyodunda ele almak mümkün olmuştur. Zira ihtikâr meselesinde *İdare*’nin bakışını ve

⁹ BOA, *Y.A.RES*, 148/62, 1325 C 27

¹⁰ BOA, *İ.MMS*, 12/523, 1274 L 24

¹¹ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.2, İİBB yay., İstanbul 1995, s.449-450

¹² Tabakoğlu, a.g.e., s.336

¹³ BOA, *BEO*, 4234/317477, 1331 Z 18

¹⁴ Bir âyet-i kerimede; “Birinizin mallarını haksızlıkla yemeyin ve bile bile günahla insanların mallarından bir bölümünü yemeniz için onları hakimlere aktarmayın.” buyurulmuştur., Bakara, 2/188; bir hadis-i şerifte de; “Pazara mal celbeden rızıklanır, muhtekir mahrum bırakılır. Kim müminlerin bir gıdasını onlara karşı saklar, ihtikâr yaparsa, Allah onu iflasa ve cüzzam hastalığına düşürür.” buyurulmuştur., İbn Mâce, “Ticarât”, 6.

¹⁵ F.Sabri Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları*, Derin yay., İstanbul 2006, s.92-93, 95-96.

¹⁶ Hazırladığımız bir başka çalışmada “ihtikârı gerçekleştiren zümreler”, “ihtikâra konu olan ürünler” ve “ihtikâr yolları” başlıkları altında ihtikâr sorunu diğer boyutlarıyla da irdelenmeye çalışılmıştır.

uygulanan cezai müeyyideler bakımından mücadelesini nisbeten geniş bir zaman periyodunda ortaya koymak amaçlanmıştır.

1. İdare'nin İhtikâr Problemine Bakışı

Devletin idari mekanizması içerisinde en tepede bulunan sultanın, dolayısıyla *İdare*'nin, halkın sahip olmasını istediği hayat standardı hakkındaki yaklaşımını “*padişahımız efendimiz hazretlerinin hassı emâl hümayûn-ı mülûkâneleri ehalinin refahı ve teshilata mazhariyetleridir*” ifadesinde açıkça görmekteyiz¹⁷. Bu ifadenin özündeki anlayışta Sultan'ın temel arzusunun, halkın refah içerisinde yaşamasını sağlamak, bunun için gerekli şartları oluşturmak ve böylece halk için hayatı kolaylaştırmak olduğu anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı sultanları halka Allah'ın bir emaneti nazarıyla bakar ve şahsen onlardan sorumlu olduklarına inanırlardı¹⁸.

Yine Padişah III. Selim'in, bir hattında vezirine hitaben; “*Bir hatta birkaç senedir her şeyin es'ârı haddisi (fiyat miktarı) tecavüz ederek bir dereceye vardı. Maazallah halkta geçinecek hal kalmadı. Hususen mübarek günler geldi. Her ne kadar sana yazıp te'kid eyledimse ya hiç kimseyi siyaset eylemediğinden esnaf fırsat bulup yokdur deyu olanı dahi saklayıp iki kat bahâ (bedel) ile ibadullaha (halka) satmaktadır. Esnafa bu mecburiyet tevekkeli değildir, akçe alurlar deyu nâs (insanlar) dahi levm (şikâyet) eyliyor. Doğrusu bana bu muamele pek kötü geliyor elbette. Şu günlerde erzak saklayanı, muhtekir habisleri ve narhundan ziyade insafsız satanları siyaset edesin ve daima bu siyasetin üzerine olup mesela (mal) saklayanı, bakkalı dükkânı önüne salb (asıp) eyleyub (siyaset edip) yoluyla dutub ibadullaha zahmet çekdirmeyesin. Böyle vakitte siyasetsiz iş görülmeyeceğini bilip yoluyla daima siyaset edesin ihmal eylemeyesin.*” şeklindeki emri, meselenin Sultan (*İdare*) nezdinde sahip olduğu hassasiyeti ve muhtekire karşı net duruşu ifade etmektedir¹⁹.

İdare, ihtikâra fırsat vermemek için, narh sistemi içerisinde ürünün iskele ve sur içindeki (İstanbul için) fiyatlarını farklılaştırmaktan, alım satım haklarının belli esnaf zümrelerine tanınmasına kadar bir dizi politikayı hayata geçirmiştir²⁰. Şehrin ihtiyacı olan ürünlerin dışarı çıkışını yasaklamak, dışarıda (taşrada) üretileni de şehrin ihtiyacına tahsis etmek gibi kayırıcı politikalar takip etmiştir²¹. Bu amaçla 19.yy başlarında, Sultan II. Mahmut devrinde -1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasına kadar- piyasalarda üretici ve tüketiciyi zarara uğratan sıkıntıya düşüren devletin iktisadi ve mali muvazenesini bozan kaçakçılığı ve genelde ihtikâr problemini engellemek ve ortadan kaldırmak için “*ruhsat tezkiresi usulü*” (ürünlerin alınıp satılma hakkının tezkire sahibi tüccara ait olması) ve “*yed-i vahid*” (alım-satımda devlet tekeli) usüllerine başvurulmuştur²². Tüm tedbirlere rağmen mal ve hizmet piyasalarında zamana ve ürüne göre her zaman ihtikâr vb. türlü problemlerle karşılaşıldığı görülür. İhtikâr konusuyla ilgili ortaya çıkan problemler rutin bürokratik süreçler içerisinde çözülemediği durumlarda konuyla ilgili derhal komisyonlar oluşturulurdu. Bu komisyonlarda görevlendirilen

¹⁷ BOA, *İ.HUS.* 158/1325 Ş-018. Temel ihtiyaç maddelerinin temininde gösterilmesi gereken hassasiyeti sağlamak adına bu ifadenin resmi yazışmalarda sık sık kullanıldığı görülür. BOA, *BEO*, 3143/235716, 1325 Ş 4.

¹⁸ Said Öztürk, “Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması”, *Türkler*, c.10, s.850.

¹⁹ BOA, *HAT*, 174/7554, 1212 Z 29.

²⁰ Tabakoğlu, *İktisat Tarihi Toplu Makaleler I*, s.149, 161.

²¹ Ülgener, *a.g.e.*, s.65.

²² Bu konuda geniş bilgi için bkz., Ahmet Kal'a (Yay.Haz.), *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I*, İstanbul Külliyyatı VII, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998, s.134 vd-143 vd.

birimler nazırlık seviyesinde kurumlar olabildiği gibi bürokraside üst düzey mevki sahibi etkili ve yetkili kişilerden seçilmekteydi. Bu durum, ihtikâr sorununu da içine alan, iaşe meselesinin yönetim nezdinde sahip olduğu hassasiyetin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İstanbul'un ekmek, et, odun ve kömür gibi temel ihtiyaçlarının temini ve uygun fiyatla tedariki için padişah iradesi ile oluşturulan bir komisyonda Dâhiliye Nazırı, Orman Maden ve Ziraat Nazırı Paşalar ile Ticaret ve Ziraat Odası reisleri, Şehremini (İstanbul Belediye Başkanı) ve Maliye Müsteşarı'nın görevlendirilmesi bu hassasiyetin bir ifadesi olarak oluşturulmuş komisyonlardan sadece birine örnektir²³.

İhtikârı kendisine kazanç kapısı haline getiren muhtekirler zaman zaman meydana gelen siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmeler dolayısıyla ortaya çıkan fırsatları değerlendirmekte ve bu yolla İstanbul başta olmak üzere vilayetlerde, kazalarda vs. mahallerde piyasada bulunan malların fiyatlarını yükselterek haksız kazanç elde etmenin yollarını aramaktaydı. Muhtekirlerin fırsatçılığını bilen *İdare* piyasayı ihtikâra teslim etmemek için genel bir uygulama olarak her bir ürünün fiyatını sürekli takip ederek piyasayı kontrol etmekteydi²⁴. Mesela 1907 yılında Van'da, idarenin ilgisiz tavrı ve Ermeni komitasının teşvikleri nedeniyle muhtekirlerin en başta ekmek olmak üzere temel ve zorunlu ihtiyaçların fiyatını çevre vilayetlere oranla %100 farkla sattıkları bilgisi Sadaret'e ulaşınca "*Rıza-yı Âli'ye uymayan bunun gibi muhtekirane işlerin meydana gelmesine kesinlikle fırsat verilmemesi*" hususu, Sadaret tarafından Van vilayetine yazılan emirde altı çizilerek üzerinde durulan en temel meseleydi²⁵.

Sistem için bir mücadele alanı olan halkın iaşesinin temini meselesi, sahip olduğu hassasiyetle, ihtikâr sorununu, tüm Osmanlı coğrafyasındaki vilayetler için önemli hale getirmekteydi. Ancak bazı şehirlere ve merkezlere, sahip oldukları idari, iktisadi, siyasi ve askeri önem nedeniyle, *İdare* tarafından gösterilen hassasiyet diğerlerine oranla daha fazla kendisini hissettirmekteydi. Bunlar içerisinde en önemlisi, Osmanlı Devleti'nin çok yönlü bir merkezi olan, İstanbul'du. Dolayısıyla bütün bölgelerin (aynı zamanda taşranın) üretim fazlalarının öncelikle aktarılması gereken merkezdi. Bu durum İstanbul'u imtiyazlı bir ticaret bölgesi yapmıştır. Bu sayede İstanbul, canlılığını sürekli koruyan bir ticaret merkezi olmuştur²⁶. Ancak tüketici karakteri ağır basan, üretilen ürünler bakımından zaman içerisinde taşraya olan bağımlılığı artan bir ticaret merkezi. Bu durum İstanbul'da piyasalardaki hassasiyeti arttırmaktaydı ve istikrarsızlığa davetiye çıkarmaktaydı²⁷. Bu anlamda ihtikâr sorunu İstanbul için her zaman en önemli problemlerden olmuştur. Bu özellikleri nedeniyle şehrin iaşesini sekteye uğratacak, piyasalarda herhangi bir malın kıtlığına neden olacak veya fiyatını arttıracak bir gelişmeye veya teşebbüse müsamaha gösterilmemekteydi²⁸. Dolayısıyla her dönemde *İdare* nezdinde İstanbul'un iaşesini sekteye uğratacak herhangi bir gelişme de hayli önemli olmuştur. Şehrin bu öneminden dolayı, önceleri, veziriazamlar (veya veziriazam adına tebdil çukadarları) her hafta çarşığı teftişe çıkar, tahıl stoklarını, fırınları ve ekmek

²³ BOA, *İ.HUS.*, 158/1325 Ş-15.

²⁴ BOA, *HAT*, 1204/47274 B, 1250 Z 29.

²⁵ BOA, *BEO*, 3219/241419, 1325 Za 25.

²⁶ Tevfik Güran, *19.yy Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1988, s.15.

²⁷ Ülgener, *a.g.e.*, s.64-65.

²⁸ İstanbul'a getirilmek üzere Tuna'dan alınan zahireyi Anadolu taraflarında satarak İstanbul'un müzayakasına neden olan tüccarın yakalanmalarına kadar, kefilleri olan altı kişinin cezalandırılmak üzere Seddülbahir kalesinde kalebend edildikleri görülür. BOA, *C.BLD.*, 89/4424, 1174 M 29. Karadeniz'den mübayaa olup, tersane ambarlarına konacak zahirenin nakli için ücret ile gitmek istemeyen gemi sahibi Sarıyerli Hacı Mustafa'nın gemisinin tersaneye bağlanıp, kendisinin de Boğazkesen kalesinde kalebend edilerek cezalandırıldığı görülür. BOA, *C.BH.*, 184/8652, 1142 S 29.

fiyatlarını denetlerdi²⁹. Kıtık zamanlarında sultan(lar) tebdil-i kıyafet ederek çarşıya çıkar piyasada fiyatlar üzerinde manipülasyon yapan esnafı en ağır şekilde cezalandırırdı. Böylece halkın ihtiyaçlarının sultan nezdindeki önemi de vurgulanmış olurdu³⁰.

İstanbul'da halkın temel ihtiyaç maddelerinden kömür, odun, soğan, peynir, hinta "buğday", şa'ir "arpa", nohut ve mercimek gibi zahirenin çoğu İzmit, Silivri, Tekfurdağı (Tekirdağ) ve civar bölgelerden gelmekteydi. Ancak muhtekir tüccarların İstanbul halkının temel ihtiyaçlarından olan adı geçen ürünlerle birlikte kahve, pirinç, şeker, mısır vb. çeşitli ürünleri de daha yüksek fiyat ile satmak arzusuyla hanlarda ve mağazalarda saklayıp ihtikâra başvurması³¹ yaygın bir usulsüz uygulamaydı. Buna karşı sürekli, hâkimlerin ve zabitanın buralarda bulunan muhtekirlere fırsat vermemeleri ve gayret göstermeleri hakkında "tekid ile sadır olan" emirler ve hükümler devlet merkezinden ilgili yerlere gönderilmekteydi. Bu nedenle İstanbul'a gönderilmesi gereken adı geçen zahire veya diğer başka ürünler; depo, mahzen gibi kapalı yerlerde saklı bulunduğu tespit edildiğinde, derhal tayin olunan memurlar (mübaşirler) eşliğinde kayıklara yüklenerek İstanbul'a gönderilmekteydi³². Bu anlamda Mihaliçte 18 cenberlik³³ kömür olduğu halde ihtikâr amacıyla bekletildiği ve bu kömürün sevkîyatının yapılması için ilgili yere emir gönderildiği görülür³⁴.

Osmanlı Devleti'nde, diğer bütün vilayetlere nispetle İstanbul'un sahip olduğu iase önceliği nedeniyle başlıca civar vilayetlerin mahsulatı İstanbul'a akmaktaydı. Dolayısıyla devletin muhtelif yerlerinde yetiştirilen buğday, arpa ve kokoroz³⁵ ve bunlar gibi bütün zahirenin İstanbul'dan başka bir bölge veya şehre sevk edilmesi yasaktı. İstanbul'un ihtiyacı karşılandıktan sonra *İdare*'nin uygun görmesi halinde ancak zahirenin miktarını da açıklayan bir ruhsat ile talep edilen yerlere nakledilmesine ve satılmasına müsaade edilmekteydi. Bu uygulama çok yaygın değildi ve belli bürokratik süreçlere tabiydi. Bu durumla karşılaştığımız bir belgede, tüketici halkı özellikle üretici çiftçiyi zarara uğratan şartları ortadan kaldırmak için *İdare*'nin, artan ürünlerden bir tanesinin "*habbe-i vahidenin*" dahi muhtekir ve müsta'menlere verilmeden, ürünün mîrî mübayaasının memurlara teslim edilmesi ve çiftçinin yıllık yiyecek ve tohumluğunu ayırdıktan sonra ancak kalanının "*diyâr-ı islâm*"a götürülmesine ve burada da sadece müslüman tüccara satılması şartlarıyla ürünün başka bölgelere sevkine müsaade ettiği

²⁹ "...İstanbul'da Tavuk Pazarı'nda ekmekçi olan yeniçerilerin tabh eylediği ekmeğin bir paralığından otuz beş dirhem noksan olduğu, tebdilen gezmekte olan sadrazam tarafından görülerek..", BOA, *C.BLD.*, 112/5563, 1182 Ra 25. Tebdil çukadarları sadrazam adına sürekli gezerek piyasayı kontrol etmekteydi. "...Kasımpaşa'da ekmekçi Zeynel'in tabh ettiği ekmekleri gayet esmer yaparak ibadullaha sattığı tebdil çukadarı tarafından görülerek..merkumun Seddülbahir'e nefy (sürgün) ve kalebend edilmesi..", BOA, *C.BLD.*, 32/1555, 1234 Ca 29; "...Üsküdar'da kaymakçı olan yeniçeri Bekir'in narhtan 30 para ziyadesiyle kaymak sattığı, Gedikpaşa'da ekmekçi Ali ve Balat'ta İsmail, yenmeyecek derecede siyah ekmek pişirdiklerinden tebdil çukadarı tarafından görüldüklerinden Seddülbahir kalesinde kalebend edildikleri..", BOA, *C.BLD.*, 76/3793, 1230 C 16. Hatta narhtan fazla ekmek satıldığına dikkat etmeyen tebdil çukadarının da Seddülbahir kalesinde kalebend edilerek cezalandırıldığı görülür. BOA, *C.BLD.*, 18/878, 1220 Z 25.

³⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c.1, 2000, s. 227.

³¹ BOA, *C.BLD.*, 67/3338, 1234 B 03.

³² BOA, *C.BLD.*, 35/1707, 1205 N 17; 63/3142, 1208 Ş 29; 143/7129, 1203 B 29.

³³ Denizlerde odun ve kömür taşımacılığında kullanılan bir çeşit tekne.

³⁴ BOA, *C.BLD.*, 27/1307, 1211 C 27.

³⁵ Koçanyla beraber olan Mısır buğdayı.

görülmür³⁶. Bu politika neticesinde, halkın ürettiği zahirenin herhangi bir nedenle İstanbul'a sevk edilmediğinde elde kalmasına ve çürümeye neden olduğu da görülmür.

İdare her zaman halkın temel ihtiyaçlarının temini meselesi üzerinde hassasiyet gösterdiği için herhangi bir piyasada meydana gelen ve temel ihtiyaç maddeleri arzını daraltıcı bir sonuç doğuracak herhangi bir gelişme önemliydi ve üzerinde durulması gerekli bir problem alanıydı. Gösterilen bu hassasiyetten dolayı, devletin herhangi bir vilayet, kaza ve köyünden yazılan, ucu ihtikâra dayanan herhangi bir şikâyeti içeren toplu veya bireysel gönderilen dilekçeler, telgraflar ciddiyle karşılık bulmaktaydı. Sivas vilayetinde Karahisar-ı Şarki'de yeterli zahire olmasına rağmen belediye reisinin ihmalinden istifadeyle fırıncıların ihtikâr arzusuyla uygun ekmek çıkarmadığına dair bölge halkının şikâyetlerinden oluşan telgraflar, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilince meselenin incelenmesi, halkın ihtiyacının hafifletilmesi ve giderilmesi yolunda yüz bin kuruşun harcanması için Nezaret tarafından izin verildiği görülmür. Ayrıca gerekli tedbirlerin süratle alınması ve halkın aç bırakılması gibi bir duruma "*zinhar*" meydan verilmemesi gereği Nezaret tarafından Sivas vilayetine özellikle bildirilmiştir³⁷. *İdare*'nin hassasiyetini gördüğümüz bu meselede halkın, hakkını arama mücadelesi vermesi bakımından, mahalli idareyi merkeze (Dâhiliye Nezareti'ne) şikâyet etmesi toplumun hakkını aramada bilinç düzeyini göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

İdare'nin hassasiyetine örnek teşkil edecek bir başka şikâyet dilekçesine göre; Hüdavendigâr vilayetinde Sandıklı kazasına tabi Şeyhli nahiyesinde Çorbacızade Hacı Osman Ağa, Çivril'de inşa olacak olan askeri depo için iane-i nakdiye (nakit yardım) toplamak üzere, halkın vergisine mahsuben köylü namına ödeme yapmıştır. Hacı Osman Ağa bu para dolayısıyla oluşan alacağı için %12 faiz zammıyla, halkın zahiresini piyasa fiyatının yarısı derecesinde düşük bir fiyatla almak istemiştir. Bu ihtikâra karşı çıkanlara kaba kuvvet kullanıp, bu deponun Çivril'de inşa kararını kendi menfaati için aldırması olduğu şeklindeki şikâyete konu olan hususları açıklayan dilekçeler merkeze gönderilmiştir. Daha önce incelediğimiz belgelerde sık rastlamadığımız bir ifadeyle bu dilekçelere "*münderecatı şayan-ı dikkat*" şeklinde not düşülmüş ve konu hassasiyetle ilgili birimler tarafından incelemeye tabi tutulmuştur³⁸.

İdare'nin ihtikâr problemine karşı duruşundaki hassasiyetini, tam olarak ihtikâr kapsamına girmeyen olaylara karşı takındığı tavırda da görmek mümkündür. İstanköy'de üretilen taze rezzaki üzümü tüccar tarafından satın alınıp İskenderiye'ye sevk olunmaktaydı. Bu ürün için tüccar ile üretici arasında ürünün toptan fiyatı için 18 paraya anlaşma yapılmıştı. Ancak tüccar ürün bedelini üreticiye 16 paradan ödemek isteyince anlaşmazlık idari ve adli makamlara intikal etmiştir. Mahsul bedelini senette belirlenmiş olan fiyattan daha az bir fiyatla ödemek gibi gayrikanuni bir yola teşebbüs eden tüccarın bu usulsüz davranışının, haksız kazanç elde etmek olduğundan, *İdare* tarafından ihtikâr olarak nitelendirildiği görülmür³⁹.

2. İhtikâr İle İlgili Şikâyetler

İdare için İstanbul'da, vilayetlerde veya kazalarda herhangi bir piyasada ve üründe yapılan ihtikârı anlamının genellikle birkaç yolu vardı. Bunlardan biri, özellikle şehir merkezlerinde yapılan ihtikâr nedeniyle piyasada oluşan mal kıtlığı sonucu artan fiyatlardı.

³⁶ BOA, *C.İKTS.*, 3/146, 1246 M 29.

³⁷ BOA, *DH.MUİ.*, 1-10/12, 1328 Ca 08.

³⁸ BOA, *BEO*, 119/8918, 1310 Ca 21.

³⁹ Bu konuda Dâhiliye Nezareti; halkın taleplerinin birkaç tüccarın keyfi muamelesine terk edilmesinin caiz olmadığı vurgusuyla meselenin çözümünde tarafsız bir komisyonun görevlendirilmesini, bu yolla netice alınamaması durumunda ise sorunun hukuk-ı umumiye adına mahkemeye intikal ettirilmesini istemiştir. BOA, *DH.MKT.*, 1066/51, 1324 S 13.

Diğeri ise özellikle taşra için geçerli olup ürün üzerinden yapılan ihtikârın esnaf veya tüketici halk tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yapılan ihbarlarla bildirilmesi ve gönderilen dilekçelerdeki şikâyetlere konu olmasıydı. Vatandaşların herhangi bir konuda doğrudan doğruya merkeze şikâyet hakları vardı ve bu hak da kullanılmaktaydı. *İdare*, ayrıca geniş Osmanlı coğrafyasında herhangi bir vilayet, kaza veya köyde ihtikârın olup olmadığını yerel idari birimler vasıtasıyla da öğrenebilmekteydi. Piyasalarda yapılan araştırmalar sonucu esnafın yüksek fiyat ile satmış oldukları eşyayı bildiren jurnallerin merkeze gönderilmesi de ihtikâr öğrenmenin yöntemlerindendi⁴⁰. Bürokratik yapı içerisinde önemli görülen ihtikâr konulu dilekçeler en alt idari birimden başlamak üzere Arzuhal Encümeni Reisliği'nin oluruyla niha-i olarak Dâhiliye Nezareti'ne kadar ulaşmaktaydı.

Bu dilekçelerden birine konu olan şikâyet şu şekildedir: İstanbul'daki yağcı esnafı, 1802 yılının Ekim ayı itibariyle şehirde 122 adet yağhanenin olduğu bilgisini vererek, yağcı esnafı olarak Tersane-i Amire ve Cebahane-yi Mağmure'ye vergilerini eksiksiz olarak verdiklerinin altını çizerek. Bununla birlikte susamın üretim sahası ve tedarik merkezi olan Tekfurdağı'nda 5 adet yağhane mevcut olup, buralarda işlenen susamdan artakalanının İstanbul'daki bu 122 adet yağhanede işlendiği bilgisini verirler. Neticede Tekfurdağı'ndaki ihtikâr bakkallarının, yağhanelerin sayısını 20-25 adete çıkarmış olmalarından dolayı piyasanın içine düştüğü sıkıntıdan bahsederler. Dilekçeyi yazan esnaf, bu yağhanelerin ürünlerini genellikle taşraya sevk etmelerinden dolayı bu durumun İstanbul yağ piyasasında sıkıntıya neden olduğu, aynı zamanda bunların İstanbul'daki 40 adet yağhaneyi atıl bırakmak gibi bir sonuç doğurduğunu belirtirler. Çözüm olarak ise oluşan bu ihtikâr piyasasının düzeltilmesi için Tekfurdağı'ndaki yağhanelerin sayısının tekrar 5'e indirilmesini ve susamın peyderpey İstanbul'a sevk edilmesini talep etmişlerdir⁴¹.

Ayrıca, bu dilekçede de görüldüğü gibi, bazı arzuhallerde dikkat çeken husus; *İdare*'nin nazarında ihtikâr konusunun hassasiyetinin bilincinde olan dilekçe sahibinin, *İdare*'nin dikkatini çekmek için, suç isnadında bulunurken veya şikâyet ettiği olay ve kişileri zikrederken üzerinde durduğu ihtikâr vurgusudur. Bu vurgu haklılığı ispatta ve hakkı almada kullanılan güçlü bir mesnet olarak kullanılmıştır. Zira ihtikârın meydana geldiğine dair bir şikâyete veya bilgiye ulaşıldığında merkezin derhal meselenin tahkik edilmesi için harekete geçtiği görülür. Bu anlamda Ankara vilayetinde Develi kazasında muhtekirin zahireyi topladığına dair Dâhiliye Nezareti'ne ulaşan bilginin Ankara vilayetince doğruluğunun araştırılmasının istenmesi⁴² gibi şikâyet konusu gelişmeler için derhal inceleme sürecinin başlatılarak bürokrasinin harekete geçirildiği görülür.

Şikâyetlerin doğrudan mahkemeye yapılması da yaygın bir uygulamaydı. İstanbul'da taze meyve pazarbaşı vekili (Muhammed Ali) ve manav esnafının mahkemeye başvurarak muhtekir ve madrabazlardan şikâyette bulunduğu görülür. Bu başvuruya göre sermayeci olarak isimlendirilen iskele tüccarının önceleri Gemlik, Kurşunlu, Gence, Umurbey, Narlı, Kabaklı ve Fıstıklı gibi birçok iskeleden kendi sermayeleriyle çeşitli meyveleri satın alıp İstanbul'a getirerek cari narh ile halka satmakta iken ondaklıkçı ismiyle bazı muhtekir ve madrabazların "hilaf-ı şer ve nizam-ı kadime muğayyir hareketle" taze üzüm ve diğer meyveleri toptan satın alıp, ham meyve kesmekte ve ağzı açık küfeler ihdas ederek ihtikâra başvurmakta oldukları ve

⁴⁰ BOA, A.MKT.NZD.,60/80, 1268 Z 29.

⁴¹ BOA., C.İKTS., 25/1249, 1217 C 08.

⁴² BOA, DH.MKT., 2624/96, 1326 N 11.

bu ürünleri yüksek fiyatla İstanbul piyasasında satmakla günden güne halkı sıkıntıya düşürdüklerinden şikâyet ettikleri görülür⁴³.

Halkın zaman zaman ihtikârdan kaynaklanan mağduriyeti ortadan kaldırmak ve problemi çözmek için kendilerine has yöntemlere başvurdukları örneklere de rastlamak mümkündür. Halk, Erzurum'da mahsul açısından bereketsiz geçen bir yılın ardından mevcut malın da bölge haricine çıkarılmaması ve ihtikâra müsaade edilmemesi şeklindeki taleplerinin yetkililerce dikkate alınmayacağı korkusu ve düşüncesiyle toplanıp, muhtekir olarak bildikleri kimselere karşı saldırıda bulunmuştur⁴⁴.

Dâhiliye Nezareti kendisine ulaşan dilekçelerde şikâyete konu olan hususların tahkikatı ile ilgili olarak problemin ortaya çıktığı yerdeki idari birimleri görevlendirmekteydi. Tahkikatı yapan ilgili idari birim araştırma sonucunu merkeze rapor etmekteydi.

Bu anlamda ihtikâr konulu şikâyetlerden biri Erzincan Beyleri'yle ilgili olmuştur. Erzincan Beyleri'nin mezalim ve ihtikârlarından ve bu duruma müdahale etmeyen eski yönetimden şikâyetçi olan ve Meclis-i Mebusan'a dilekçe gönderen Pülümür kazası halkının dilekçeleri önemli bulunarak Arzuhal Encümeni Reisliği'nin onayıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde dilekçede bahsedilen halkın içinde bulunduğu zor durum ile birlikte fazla aşar alındığına ve vilayet dâhilinde ihtikâr yapıldığına dair iddiaların aslının olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak bölge halkına dağıtılan kredi ile de ihtiyaçların bir kısmının giderildiği belirtilmiştir⁴⁵.

Sivas Vilayeti dâhilinde birçok köyde mahsulün az olduğu ve erbabı ihtikârın bütün zahireyi toplayıp biriktirmesi (saklaması) neticesinde fiyatların çok fazla artmış olmasından dolayı, bölgede yer alan 120 köydeki halk için 6 bin kile⁴⁶ zahirenin miri ambarlardan verilmesi yoluna gidilmesi veya bu duruma neden olan muhtekirlerin sakladıkları zahirenin vilayet piyasasına sürülüp satılmasının sağlanmasının talep edildiği görülür. Bu talebe karşılık *İdare*'nin, muhtekirlerin menfaatleri yüzünden memleket ahalisine zaruret çektirilmesinin caiz olamayacağı gerekçesiyle, sorunun tarafsız bir şekilde tahkik edilmesini istediği görülür⁴⁷.

Yine bir başka şikâyete konu olan olayda, Sandıklı kazası halkından Onbaşızade Bekir Efendi isimli kişinin bölgede ihtikâr yaptığı ve ahaliyi zarara uğrattığı şeklindeki muhbir sadık Muhammed imzasıyla gönderilen bilginin bölge idaresinden incelenmesi ve gereğinin yapılmasının istendiği görülür⁴⁸. Bu ve buna benzer arzuhallerin sürekli ilgili birimlere gönderilmesi sonucu piyasalarda yapılan ihtikârın uzun süre gizli kalmadığı ve devam etmediği sonucuna varılabilir.

3. İhtikâr Suçunun Cezası

Osmanlı İdaresi, her dönemde piyasalarda mal-hizmet arzında genişliğin (bolluğun) sağlanması ve fiyat istikrarının korunması için üstün bir gayret içerisinde olmuştur. İslami geleneğe uygun olarak, tekelci eğilimleri engelleyip tam rekabet şartlarına yaklaşma tedbirlerini almaya çalışmıştır. Bu amaçla *İdare* tarafından piyasalar sürekli takip edilmiş, üretim, dağıtım ve tüketim kontrol altında tutularak makro anlamda planlanmıştır⁴⁹. Temel

⁴³ BOA, C.İKTS, 8/382, 1206 R 15.

⁴⁴ BOA, Y.PRK.ASK., 250/89, 1325 Ş 07.

⁴⁵ BOA, DH.MKT., 2896/10, 1327 B 23.

⁴⁶ Genellikle tahl ölçmede kullanılan yaklaşık 37 lt hacmindeki kap.

⁴⁷ BOA, DH.MKT., 2030/88, 1310 Ca 23.

⁴⁸ BOA, DH.MKT., 2535/34, 1319 C 9.

⁴⁹ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.274. Eksik rekabet şartları nedeniyle ihtikâr ortamının oluşmasına müsait bir piyasa yapısı dolayısıyla 19.yy'ın ortalarına kadar, narh sistemiyle fiyatlar kontrol

ihtiyaç maddelerinden olan ürünlerin ihracat yasağı da bu planlamanın beraberinde getirdiği bir politikanın uygulanmasından ibaret olmuştur⁵⁰. *İdare*'nin tesis ettiği bu düzen içerisinde, çalışma boyunca örnekleri verilen, piyasalarda görülen usulsüz bir uygulama genellikle ihtikâr olarak nitelendirilmiş ve cezalandırılmıştır.

Piyasalarda tüketici ve hatta üretici için önemli olan üretim ve tüketim maddelerinin üretiminde, piyasaya arz edilmesinde zaman zaman doğal, siyasi vs. sebeplerle de sıkıntılar yaşanmaktaydı. Ancak piyasaları en derin ve uzun soluklu darlığa sokan nedenler içerisinde ihtikâr en önemlisiydi⁵¹. İhtikâr, başlayan bir darlığı (veya iâşe buhranını) diğer nedenler ortadan kalktıktan sonra da tek başına devam ettirebilmekteydi. Bu nedenle olacak ki *İdare*, ihtikâra karşı çok hassas bir yaklaşım sergilemekteydi ve ihtikâr suçunu işleyen muhtekirin peşini bırakmayıp cezalandırmaktaydı. İhtikâr suçu ta'zir cezası kapsamındaki suçlardandı⁵². Bu suçun cezası uyarıdan, sürgüne (nefy) ve kalebendliğe (bir kalede yaşamak zorunda bırakılmaya) kadar suçun niteliğine göre ağırlaşabilmekteydi⁵³. Ceza türü ve şeklinin belirlenmesinde, işlenen suçun halka ve ülkeye verdiği zarar ile suçun tekrar edip etmeme durumu dikkate alınmaktaydı⁵⁴.

altında tutularak fiyat istikrarı sağlanmış, haksız rekabet, aşırı üretim ve işsizlik önlenmiştir. Tabakoğlu, *İktisat Tarihi Toplu Makaleler I*, s.25, 41.

⁵⁰ Çandarlı Kalesi sakinlerinden Feranta Mehmet ve kardeşi Çakır Mustafa ve arkadaşlarının küffara (harice) zahire satışına cesaret etmeleri nedeniyle kalebend olmaları, İstanbul'a gönderilmesi gerekli olan zentinyâğı ve sabunu ecnebilere (yabancılar) satan Ayvalık gümrükçüsü Şerif'in Magosa Kalesi'nde kalebend edilmesi, İstanbul'a gitmesi gereken koyunları Bursa ve İzmir taraflarına satan Cenbekli Aşireti'nden Veli İsmail ve diğerlerinin Amasra kalesinde kalebendlikle cezalandırılmaları gibi karşılaştığımız çeşitli cezai müeyyideler *İdare*'nin piyasaları düzenleme adına yürüttüğü politikanın bir sonucudur. BOA, *AE.SMST.III.*, 33/3196, 1128 Z 29; *C.ML.*,511/20841, 1233 Ca 29; *C.İKT.*, 38/1884, 1218 R29.

⁵¹ Ülgener, *a.g.e.*, s.95. Ülgener, ihtikârın darlık veya iâşe buhranı üzerindeki "hızlandırıcı etkisi" üzerinde durur. *A.g.e.*, s. 84 vd.

⁵² İslam hukukuna göre cezalar had, kısas ve ta'zir olmak üzere üçe ayrılmıştır. Had cezasının uygulama yöntemi ve miktarı İslam Hukuku'nun temel kaynakları olan Kur'an ve sünnete göre ayarlanmıştır. Bunlar; zina yapmak, iffetli kadınlara iftira atmak, içki içmek, hırsızlık yapmak, yol kesmek, dinden dönmek ve isyan etmek suçlarından oluşmaktadır. İkinci gruptaki kısas cezalarını gerektiren fiiller insan katli ve yaralama suçlarından oluşmaktadır. Üçüncü gruptaki ihtikâr suçunun da dâhil olduğu ta'zir suçunun ceza miktarı ve şekli ise Kur'an ve sünnette belirlenmemiştir. Bu ceza had, kısas ve diyeti gerektiren suçlar dışındaki bütün suçları kapsamaktadır. Ta'zir kapsamına giren suçların tespiti ve cezalandırma yöntemleri devlet başkanı ve diğer tayin edilen görevlilerce tespit edilmiştir. Tazir; kelime olarak suçluyu men, red, icbar, tahkir, tedib etme anlamlarına gelir. Bu suç türü kinamadan idama kadar artan müeyyideleri olan bir özelliğe sahiptir. İslam hukukçuları tazir suçları içerisinde, idam, sürgün, teşhir, tehdit, nasihat, prangabend, kalebend, hapsedme, kinama, para ve kürek cezası verme, alın dağlama, sakal kesme vb müeyyideleri belirtmişlerdir. Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19.Asırlar)*, Emin yayınları, Bursa 2009, s.37-38; Ahmet Gökçen, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, İstanbul 1989, s.6-9.

⁵³ Nefy ve kalebendlik cezası ihtikârdan başka diğer birçok suç içinde verilen cezalardandı. Bunlardan bazıları; Halka zulüm, asayiş ve inzibatı korumak, tegallüb, tezvîr ve teşvik, ihmâl ve rüşvet, sahtekârlık, kaçakçılık, vergi ödememek, ahlaksızlık, zina, fuhuş, iftira, yalancı şahitlik, hırsızlık, tehdit, küfür, kız kaçırma, çekememezlik, dini ve siyasi suçlardan oluşmaktaydı. Daşcıoğlu, *Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün (XVIII.Yüzyıl)*, Yeditepe yay., İstanbul 2007, s.87 vd.; M.Çağatay Uluçay, "Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", *Belleten*, TTK, C.XV, sayı 59, 1951, s.511vd.

⁵⁴ Esra Yakut, *İslam Hukukunda Tazir Cezaları*, Seçkin yay., Ankara 2011, s.175, 180.

3.1. Uyarı Cezası

Sistem içerisinde nihai olarak ceza vermeden ihtikâr suçunun ortadan kalkması için evvela uyarı mekanizmasının işletildiği görülür⁵⁵. Hakkında suç isnat edilen kişi sabıkalı değil ise cezalandırılmadan önce birkaç kez uyarılırdı. Yola gelmezse veya sabıkalıysa cezalandırılırdı⁵⁶.

İstanbul'un kömür ihtiyacı için esnaftan yirmi kadar kişinin, yürürlükteki nizam (kanun) gereği, Silivri ve çevresinden satın alıp İstanbul'daki depolarda biriktirecekleri kömürleri, yine Silivri'de Feyzullah, Ali Reis ve Zebunoğlu ve Karabacak isimli kimseler ve arkadaşları kanun dışı yollarla satın alıp, Silivri'de depolayıp yüksek fiyatla satmıştır. Bu ihtikâr suçu nedeniyle bu kişilerin mahkeme tarafından İstanbul'da mahkemeye celb edilmek istenmesi sonucunda, bu kişiler bundan böyle İstanbul'a gönderilecek kömürlere kesinlikle - ihtikâr etmek üzere depolayıp (saklayıp)- dokunmayacaklarına dair taahhütte bulunmuşlardır. Bu söz ve taahhüt üzerine mahkeme tarafından kendilerine müsaade edilmiştir. Zikredilen kişiler taahhütlerinde durmayınca tekrar tenbih edilmelerine karar verilmiştir. Eğer tembih sonrasında tekrar nizama karşı hareket ederlerse cezalandırılmak için mahkeme edilmek üzere İstanbul'a gönderilmeleri konusunda İstanbul kadısının ilâmı üzerine Silivri naibine hüküm yazılmıştır⁵⁷. Bir diğer hükme göre, İstanbul'da kâğıtçı esnafı "*nizam-ı kadim üzere*" taşradan gelen kâğıt türlerini getiren tüccarlardan satın almaktayken, Galata'da ikamet eden Şireli Yorgi isimli zımmi kişi emr-i aliye ters bir şekilde, taşradan gelen bu kâğıdı tüccardan gizlice satın almakta, Galata'da depolara (mahzenlere) koyup daha sonra yüksek fiyatla satmaktaydı. Bu ihtikâr olayı hakkındaki bilgi merkeze intikal edince, muhtekir tüccar bir daha böyle bir yola başvurmuyacaklarına dair söz (taahhüt) vermiş ve böylece ceza almaktan kurtulabilmiştir⁵⁸.

Bir başka belgede yer alan olayda, Ereğli kasabasında muhtekirlik yapan bakkal ve diğerlerinin, 4.000 vukiyye⁵⁹ soğan, 70-80 araba kömür, buğday ve arpayı toptan satın alıp Erikli iskelesinde bulunan kayıklara yüksek fiyat ile sattıkları mahkemeye ihbar edilince bu kişiler evvela ihtar edilmişlerdir. Ancak ihtikâra yine de devam etmeleri nedeniyle mübaşir gönderilerek cezalandırılmaları istenmiştir⁶⁰. Zaman zaman *İdare* ihtar etmeden de cezalandırmak üzere bürokratik süreci başlatabilmekteydi. Midye nahiyesi naibine gönderilen hüküm bu uygulamaya örnek teşkil eder. Bu hükümde, İstanbul'daki kömürücü esnafının arzuhallerinde bildirdikleri ve şikâyette buldukları, Urgaz isimli karyede Otoroz oğlu Yorgi ve Çorunoğlu Dimitri isimli zımmilerin zorbalık yaparak ve İstanbul halkının ihtiyacı olan

⁵⁵ Narhın cari olduğu dönemlerde sadrazamlar ve kadılar özellikle seferberlik zamanlarında, afet dönemlerinde, narh usulüne son derece dikkat ederdi. Bu dönemlerde muhtekirlere verilen cezalar daha şiddetli ve ağır olurdu. Bu cezaların en hafifi ihtikârı yapan esnafı kulağından duvara çivilemekti. Anber Reisoğlu, "Tarihte Vurgunculuk ve İhtikâr", *Tarih Hazinesi*, sayı 8, İstanbul 1951, s.389.

⁵⁶ "...İstanbul'da Perşembe Pazarı civarında ekmeççi Osman'ın fırınında pişirip sattığı ekmeklerde altmış beşer dirhem noksan çıkmasından ve "mükerrer tenbihleri dinlememesinden dolayı" Seddülbahir'de Kalebend edilmesi..", BOA, *C.BLD.*, 64/3172,1181 Z 28; Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, c.IV, Enderun Kitabevi, 1984, s.80.

⁵⁷ İstanbul Ahkam Defterleri, nr.2, sh.243, hüküm (bundan sonra hk.) 813'ten aktaran, Ahmet Tabakoğlu vd. (Yay.Haz.), *İstanbul Esnaf Tarihi I*, İstanbul Külliyyatı I, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, s.53.

⁵⁸ İstanbul Ahkâm Defterleri, nr. 7, sh.115, hüküm 347'den aktaran, Ahmet Tabakoğlu vd. (Yay.Haz.), *İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793)*, s.57.

⁵⁹ Yaklaşık 1283 grama tekabül eden ağırlık ölçüsü.

⁶⁰ BOA, *C.BLD.*, 99/4912, 1211 R 29.

kömürün iskeleye nakline engel olmaları nedeniyle yakalanıp İstanbul'a gönderilmeleri istenmiştir⁶¹.

İhtikârı önlemek için *İdare*'nin takip ettiği karşılaştığımız bir diğer yol tehdit niteliğinde yapılan uyarılardır. Tekfurdağı iskelesine tâbi kazaların zahiresi öteden beri bu iskeleye naklolunur iken ihtikâr arzusunadaki bazı kimseler zahireyi gizleyince bu gibi kimselerin isim ve şöhretlerinin İstanbul'a arzedeceği ve sakladıkları zahirenin mezkûr iskeleye gönderilip kendilerine ceza verileceği şeklinde tehdit içerikli emrin Edirne Bostancıbaşı ve Kadısı'na gönderildiği görülür⁶².

3.2. Sürgün (Nefy) Cezası

İhtikâr suçunu işleyen suçluya uygulanan cezalardan biri de sürgün (nefy) cezasıydı. Suçlu suçun niteliğine göre belli bir süre yaşadığı mahalden farklı, uzak bir yerde (eyalet, kaza veya adada) yaşama cezasına çarptırılırdı. Bu cezaya çarptırılanların sürüldükleri yerde yaşamaları zorunluydu ve başka bir yere gitmeleri yasaktı. Mahkûmlar, ceza bölgesinde bir işte çalışabilirlerdi, isterlerse ailelerini yanlarında getirebilirlerdi. Bu şekilde sürgün cezasının hürriyeti bağlayıcı olmayıp, tehdit edici bir mahiyet arz ettiği söylenebilir⁶³.

Sürgün yerinin Edirne, Gelibolu, Manisa, Bursa, Kırkkilise (Kırklareli), Rodos, Bozcaada, Kıbrıs, gibi yakın-uzak veya kolay-zor yaşam şartlarına sahip bir bölge (eyalet) olmasına göre ceza hafif veya ağır nitelikte olabilmekteydi. Suçluların kaçabilme ihtimali nedeniyle de daha çok Bozcaada, Midilli, Sakız, Girit, Rodos ve Kıbrıs gibi adalar ile Trabzon, Sinop gibi bazı kaleler sürgün cezasına çarptırıldıkları yerlerdi (menfaldı)⁶⁴. Sürgün cezası cezaya çarptırılanlar açısından suçlunun ıslahını, kamuoyu açısından ise ibret alınmasını amaçlayan bir ceza türüdür⁶⁵. Sürgünlerin (sürgün gerektiren bütün suçlar için) genellikle ceza süreleri belirtilmemekteydi⁶⁶. Tanzimat öncesinde verilen sürgün cezalarında ceza süresi hakkında bilgi olmayıp, mahkûm için ilgili fermanlarda daha çok "*ıslah-ı nefis edinceye*

⁶¹ İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 11, sh.335, hüküm 1035'den aktaran, Ahmet Tabakoğlu vd. (Yay.Haz.), *İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793)*, s.379-380.

⁶² BOA, C.BLD., 105/5218, 1190 Z 19.

⁶³ Gökçen, *a.g.e.*, s.49.

⁶⁴ Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı Hümayunları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı 19, Yıl 1990, s.288. İdam, siyaset, sürgün, hapis, sopa, kollara bıcak sancılaması ve sakal kesilmesi gibi suçların infaz yetkisi padişahın onayıyla (veya uygun görmesiyle) sadrazama aitti. Para cezaları ve ihtar gibi suçlar ise mülki amirler tarafından infaz edilirdi. Sürgün cezasına çarptırılan kişi için ferman çıkarılırdı. Ferman genellikle sürülecek yer kadısına ve mübaşire yazılırdı. Tanzimattan önce, sürgün edilecek kişi tüccar veya esnaftan değil ise görevine göre; asker ise yeniçeri ağası tarafından, mülkiyeden ise sadrazam tarafından veya kaimmakam paşa tarafından makam-ı muallaya (padişaha) arz edilirdi. Sürülen herkes işinden atılırdı. Çoğunlukla da varsa rütbesi alınırdı. Divan-ı hümayun çavuşu hazırlanan ferman ile refakatindeki suçluyu suçun çekileceği yere (menfasına) götürürdü. Uluçay, *a.g.m.*, s.533; Ahmed Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuk Külliyyatı*, Kamu Hukuku, I.Cild, OSAV, İstanbul 2011, s.536.

Tanzimat sonrasında sürgün konusunda son yargılama ve karar yeri Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye'ydi. Tanzimat'ın akabinde nezaretlerin kurulmasıyla görevli olanların sürgün teklifleri bağlı buldukları nazırlıklarca yapılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Köksal, *a.g.m.*, s.295-296.

⁶⁵ Köksal, *a.g.m.*, s.300.

⁶⁶ Erim, *a.g.m.*, s.82.

kadar” ibaresi yer almıştır⁶⁷. Sürgün cezasına çarptırılan kişiler halkla içiçe yaşayıp “ıslah-ı nefis” olduklarına bir anlamda “tevbe ettiklerine” çevrelerini ikna etmek zorundaydı. Suçluların sürgün yerlerindeki yönetici ve eşraf nazarında ıslah olduklarına dair oluşturacakları kanaat cezalarının bitmesi için gerekliydi⁶⁸.

Sürgün, 18. yüzyıldan sonra sıkça uygulanan bir ceza türü olmuştur⁶⁹. Dolayısıyla Tanzimat döneminde hazırlanan kanunnamelerde de yer almıştır. Sürgün cezası, 1840 ve 1851 ceza kanunnamelerinden ziyade 1858 tarihli kanunnamede daha ayrıntılı olarak işlenmiştir⁷⁰. Tanzimat sonrasında hazırlanan kanunnamelerde sürgün cezasının süresi belirtilmiştir. Ceza geçici (nefy-i muvakkat) ve müebbet (nefy-i ebed) olarak ikiye ayrılmıştır. Muvakkat sürgün üç ay ile üç sene arasında, müebbet sürgün ise ömür boyuydu. Bu dönemde sürgün cezasının süresi suçun niteliğine göre 10-20 günden birkaç seneye kadar olabilmekteydi⁷¹.

İstanbul’da kasap esnafından Mehmed isimli kişi, koyun etini cari narhtan fazlaya satmak suçundan dolayı görevlendirilen memur (müşabir) nezaretinde Bursa’ya sürülmüştür⁷². Yine farklı dönemlerde ve piyasalarda olmak üzere, cari narhtan fazlaya eti sattığı için, hancı esnafından Seyyid Mehmed Rodos’a⁷³, yüksek fiyatla et sattığı gibi diğer kasapları da teşvik etmesi dolayısıyla Birik Hacı Ali Bozcaada’ya sürülmüştür⁷⁴. Dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Katerinlizâde Halil Ağa ihraç yasağına rağmen adamları vasıtasıyla bazı “küffar gemilerine” buğday satmaktan ve dolayısıyla ihtikâr yapmaktan dolayı Kıbrıs’a sürülmüştür⁷⁵. Galata’da (Karaköy’de) İstanbul’un en bilinen muhtekir sarrafı Yunan tebaasından Yorgi Diplakioğlu Yani, namı diğer Altıparmakî Kütahya’ya sürülmüştür. Belli bir süre sonra İstanbul’a dönmesine izin verilmesi için eşinin ilgili makamlara yaptığı talep ise reddedilmiştir. *İdare*’nin red gerekçesinde, “devletin itibar-ı mâlisini ihlale çalışan şedid bir şahıs olduğu, evrak-ı nakdiye dolayısıyla itibar-ı mâli-i devletin temin-i muhafazası için bu kabil eşhasın -bilhassa bu adamın- emsali üzerinde derece-i bir intibah hasıl olmadan İstanbul’a avdeti mahzuru da’i bulunduğuşu..” değerlendirmesi yapılmıştır⁷⁶. Bu talebin reddinin gerekçesi dikkat çekicidir. Bu

⁶⁷ “..Üsküdar’da sığır kasabı Ahmed’in dükkanında narh defteri gelmeden sığır eti bulunmasından dolayı “ıslah-ı nefis edinceyedek” Seddülbahir’de kalebend edilmesi..”, C.BLD., 62/3077,1146 Za 09; “Kırkkilise karyelerinden 50 bin araba odunun naklinde münasebetsizliğe cüret eden kişilerin diğerlerine ibret olmak üzere İnöz kalesine nefyi ve kalebend edilmelerine emri ali sudur ve bunlar da firar etmeleriyle ziraat işlerinden geri kalmamak için ailelerinin bokeslerine merhamaten ve “ıslah-ı nefis oldukları açık olmakla” badema devlet işlerine karışmamak şartıyla evlatlarına merhameten affolunduklarına..”, BOA, C.ZB.,4/177, 1220 M 03; “..Galata’da börekçi Mehmed tabhettiği börek ve poğaçayı her gün 8-9 dirhem noksan ve fahiş ile halka sattığından merkumun ıslah-ı nefis oluncaya değin Boğazkesen kalesinde kalebend edilmesine..” BOA, C.BLD., 102/5087, 1234 B 29.

⁶⁸ Gökçen, a.g.e., s.83.

⁶⁹ Akgündüz, a.g.e., s.535.

⁷⁰ Bu kanunnamelerde sürgün cezasıyla birlikte, idam, hapis, kürek, kalebend ve para cezaları da yer almıştır. Karataş Ali İhsan, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19.Asırlar)*, Emin yayınları, Bursa 2009, s.46.

⁷¹ Karataş, a.g.e., s.303-307. Sürgünün sona ermesi; ölüm, af ve ceza süresinin sona ermesiyle mümkündü. Af sebepleri içerisinde, ıslah-ı nefis etmek, yaşlı ve hasta olmak, sürgün yerinde zorda kalmak, ailenin geçim durumu, görevlendirme gerekçesiyle ve mübarek günlere hürmeten mümkün olabilmekteydi. Geniş bilgi için bkz.a.g.e., s. 333-349.

⁷² BOA, C.BLD., 24/1184, 1215 Ş 24.

⁷³ BOA, C.BLD., 30/1458, 1233 M 03.

⁷⁴ BOA, C.BLD., 29/1437, 1205 N 29.

⁷⁵ BOA, HAT., 8262, 1204 (h.)’den aktaran Köksal, a.g.m., s.291.

⁷⁶ BOA, HR.SYS., 2150/1; 1917 7 2. Yunan devleti sefaretî Bab-ı Âli’den; Yani’nin ehli ırz ve namus kişilerden olduğu, tamamen masum olduğu ve Dersaadet’te ailesi yanında tedavi olmak üzere

gerekçede ihtikâr suçuna ve muhtekire devletin mesafeli, tedirgin ve tedbirli bakışının izlerini net bir şekilde görmek mümkündür.

İhtikâr suçuna iştirak etmiş kişilerin devlet görevlisi olmaları halinde bu kişilerin, devletin hangi kademesinde görevli olurlarsa olsunlar işten el çektirildikleri ve görevlerine son verildiği görülür. Sivas vilayeti Divriği kazası meclis idare azalığından iki kez muhtekirlik yapması dolayısıyla azledilmiş olan Burnazoğlu Muhammed Ağa, her nasılsa Divriği Bidayet Mahkemesi azası olunca bölge halkı bu durumu bir dilekçeyle şikâyet konusu yaparak merkeze bildirmiştir. Şikâyetin doğruluğu tespit edilince ilgili kişinin ihtikâr yapan biri olarak tanınmasından dolayı mahkeme azalığından azledildiği görülür⁷⁷.

Yönetim nezdinde bu tür şikâyetler geçştirilemeyecek önemde olduğundan, memurların ihtikâra bulaştığına dair bir emare derhal tahkikat konusu yapılmaktaydı. Bu anlamda Dâhiliye Nezareti'nin Sivas vilayetinde, zahire üzerinden ihtikâr yapan muhtekirlerle işbirliği yaptığı iddia edilen Divriği Kaymakamı ve Mal Müdürü hakkında, tahkikat yapılması talebinde bulunması⁷⁸, Yenişehir'de ihtikâr yoluyla ortaya çıkan usulsüzlüğün "mezalimin" incelenmesi ve suçluların yakalanıp gönderilmesi talebi⁷⁹ gibi soruşturma konuları ve emirleri çalışma boyunca sık karşılaştığımız hususlardır.

Tahkikatlar zaman zaman piyasalarda sıkıntılara yol açabilmekteydi. Kanuna ve nizama uygun hareket eden tüccara zarar verebilmekteydi. Gümüşhane'de muhtekirlerle ilgili yapılan tahkikat süresince çiftçilerle alışverişlerin kesilmesi nedeniyle "ehli namus tüccar", bu yasaktan zarar gördüklerini belirterek bu uygulamaya tabi tutulmamalarını talep etmişlerdi⁸⁰.

3.3. Kalebendlik Cezası

Muhtekirlerin veya ihtikâra teşebbüs eden esnaf tüccar veya memur, idareci gibi farklı toplumsal kesimlerden suçları sabit olan kimselerin değişik cezalara çarptırıldıklarını belirtmiştik. Kalebend cezasına çarptırılma "bir kale içinde yaşamaya mahkûm olma veya hapsedilme" bu ceza türlerinden bir diğeridir. Bu ceza da ta'zir cezaları kapsamında olup diğer ta'zir cezalarından olan uyarı, tehdit ve sürgün (nefy) cezalarına göre daha ağır bir ceza şekliydi⁸¹. Çünkü kalebendlik cezası; suçlunun, kale dışına çıkmamak üzere, kalenin içinde yaşamaya mahkûm edilmesiyle bir tür hapis, cezanın başka bir şehirde çekilmesi nedeniyle de sürgün niteliğine sahipti⁸². Kalebendlik cezası 18.yüzyıldan itibaren sık başvurulan bir ceza türü olmuştur⁸³. Tanzimat döneminin 1274 (1858) tarihli ceza kanuna göre suçlu (genel suçlar) için muvakkat kalebend cezası üç yıldan beş yıla kadar, müebbet olduğunda ise ölüncüye kadar devam etmekteydi. Kalebend olarak suçlunun ceza çekmek üzere gönderildiği yerler, imparatorluğun Akka, Diyarbekir, Sinop, Rodos vb. ada ve şehirleridir. Kalebend edilenler kale halkıyla bir araya gelip konuşabilirlerdi. Suçlular kendi mabedlerinde ibadet edebilirlerdi. Bazı mahkûmların ailelerinin gelmesine müsaade edilirdi. Ancak kalelerin herbirinde

dönmesine müsaade edilmesi talep edilmiştir. Bu meselenin ayrıca mahalli neşriyatça da sıkı takip edilip işlendiği görülür. BOA, *HR.SYS.*, 2147/13, 1916 12 6.

⁷⁷ BOA, *DH.MKT.*, 338/36, 1312 Ş 03.

⁷⁸ BOA, *DH.MKT.*, 2659/95, 1326 L 21.

⁷⁹ BOA, *A.MKT.MHM.*, 281/92, 1280 Ca 14.

⁸⁰ BOA, *DH.MKT.*, 387/37, 1312 Z 29.

⁸¹ Erim, *a.g.m.*, s.84.

⁸² Yakut, *a.g.e.*, s.181.

⁸³ Erim, *a.g.m.*, 81.

uygulama mahkûmun durumuna göre değişebilmekteydi. Güvenlik ve asayiş gerekçesiyle mahkûmun kale içindeki insanlarla iletişimi yasak olabilmekteydi⁸⁴. Kalebend cezasında mahkûmun kale içinde bir hapiste (mahzende) tutularak cezasını çekmesi de söz konusu olabilmekteydi⁸⁵.

Ekmeğin gramajından çalarak, haksız kazanç elde etmek şeklinde ihtikâra yeltenenlerin genellikle kalebendlik cezasına çarptırıldıkları görülür. Değişik dönemlerde bu yolla ihtikâr suçuna bulaşanlara sıklıkla rastlamak mümkündür. Birkaç örneği burada bir arada vermeyi uygun gördük: Mahmutpaşa ve Çardaklı fırınlarında noksan ekmeğin çıkararak bir mehter ustasıyla bir mehter neferi Boğazkesen Kalesi'ne⁸⁶, yine Koska, Mirahor ve Karagümrük'teki iki yeniçeri ustasıyla bir yeniçeri neferi Boğazkesen Kalesi'ne⁸⁷, İstanbul Davutpaşa'da ekmeğin çıkararak yeniçerilerden Hasan Limni Adası'na⁸⁸, Çarşamba kazasında bir ekmeğin çıkararak esnafı Seddülbahir Kalesi'ne⁸⁹, İstanbul Tavukpazarı'nda ekmeğin çıkararak yeniçeri İbrahim ekmeğin bir paralığını 35 dirhem eksikliğiyle satması nedeniyle Kilidbahir Kalesi'ne⁹⁰, İstanbul'da Valide hanında ve Topkapı'da ekmeğin çıkararak yeniçerilik yapan iki kişi Seddülbahir Kalesi'ne⁹¹, Nuruosmaniye Camii civarında ve Tavuk Pazarı'nda fırıncı Yeniçeri Mahmud ve Receb Seddülbahir Kalesi'ne⁹², Dikilitaş fırınında pişirdiği ekmeğin çıkararak yetmiş dirhem eksik bulunan Hüseyin Seddülbahir Kalesi'ne⁹³ kalebend olmak üzere gönderilmiştir.

Ekmeğin olduğu gibi diğer birçok ürünün ağırlığı (gramaj) ile oynayarak ihtikâra yeltenenler aynı şekilde kalebend olmakla cezalandırılmıştır. İstanbul Çarşamba Pazarı'nda Simitçi Hasan, dört paralık simiti 15 dirhem noksanına halka satmaya cesaret etmekle Seddülbahir Kalesi'ne⁹⁴, Tophane iskelesi arka hamallarından beş kişi, iki çeki odunu üç çeki yerine vermeleri nedeniyle Bozcaada'ya⁹⁵, İstanbul Galata'da börekçilik yapan Mehmed, böreği ve poğaçayı her gün 8-9 dirhem noksanıyla satmak suçuyla Boğazkesen Kalesi'ne⁹⁶, Koyun etini eksik tartan Kadıköylü kasap Veli Bozcaada'ya⁹⁷ sürülerek kalebendlik cezasına çarptırılmıştır.

Ürünlerin fiyatlarına narh konularak piyasanın devlet eliyle düzenlendiği dönemlerde "narh-ı cariyeh" riayet etmeyen, tembih ve ihtarlara uymayan, aynı suçu tekrar tekrar işleyen esnaf, nihayetinde çeşitli yerlerdeki kalelerde kalebendlik cezasına çarptırılmıştır. Bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından farklı ürün piyasalarında işlenen ihtikâr suçu için verilen kalebendlik cezasına bazı örnekleri şu şekilde zikredebiliriz: İstanbul Üsküdar'da kasap Mehmed, etin okkasını⁹⁸ 18 akçeye satmak suçuyla Seddülbahir Kalesi'ne⁹⁹, İstanbul At

⁸⁴ Gökçen, *a.g.e.*, s.45.

⁸⁵ Kalebendlik cezasının infazı esnasında mahkûmun yeni bir suç işlemesi durumunda ceza ağırlaştırılarak kürek cezasına çevrilebilmekteydi. Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş*, Mimoza Basın Yayın, Konya 2008, s.220.

⁸⁶ BOA, *C.BLD.*, 79/3942, 1162 C 10.

⁸⁷ BOA, *C.BLD.*, 78/3887, 1162 C 10.

⁸⁸ BOA, *AE.SMST.III.*, 34/2295, 1173 Z 29.

⁸⁹ BOA, *C.BLD.*, 131/6503, 1173 M 22.

⁹⁰ BOA, *C.BLD.*, 112/5563, 1182 Ra 25.

⁹¹ BOA, *C.BLD.*, 41/2004, 1182 Za 18.

⁹² BOA, *C.BLD.*, 6/255, 1255 Z 29.

⁹³ BOA, *C.BLD.*, 64/3171, 1281 Z 29.

⁹⁴ BOA, *C.ZB.*, 3/119, 1134 R 25.

⁹⁵ BOA, *C.BLD.*, 26/1279, 1208 S 29.

⁹⁶ BOA, *C.BLD.*, 102/5087, 1234 B 29.

⁹⁷ BOA, *A.DVN.*, 3/82, 1260 S 20.

⁹⁸ Yaklaşık 1283 gram. Kıyye.

⁹⁹ BOA, *C.BLD.*, 130/6463, 1147 M 26

Meydanı'nda çınar altında kasaplık eden dergâh-ı âli cebecilerinden Hasan, bir kıyye¹⁰⁰ eti sekiz paraya satmak suçundan Seddülbahir Kalesi'ne¹⁰¹, Parmakkapı, Vefa Meydanı ve Hekimoğlu Alipaşa'da kasap esnafından olan üç kişi, koyun etini saklamaları ve pahalı satmaları nedeniyle İstanköy'de¹⁰², narha uymayan ve yüksek fiyatla ekmek satan dört fırıncı Seddülbahir Kalesi'ne¹⁰³, Odunkapısı ve Bahçekapısı gibi iskelelere gelen odunları bazı muhtekirlerin alıp yüksek fiyatla satmaları nedeniyle, bunların dokuzunun Seddülbahir, diğer dokuzunun Kilidbahir Kalesi'ne¹⁰⁴, yüz kıyye kömürü 55 paraya, bir çeki odunu otuz bir paraya satan iki esnaf Seddülbahir Kalesi'ne¹⁰⁵, narhtan fazlaya çizme satan çizmeci Ebubekir ve Ahmed Seddülbahir Kalesi'ne¹⁰⁶, Haffaf Ali Seddülbahir Kalesi'ne¹⁰⁷, Haffaf Hüseyin bir çift zimmi mest ve pabucunu narhtan fazlaya satmak suçuyla Rodos Kalesi'ne¹⁰⁸, Saraçhane yakınında Mana ve Ömer narhtan fazlaya meyve satmaktan Seddülbahir Kalesi'ne¹⁰⁹ kalebend edilmiştir.

Selanik baruthanesi için gerekli olan barut yapımında kullanılan güherçile maddesinin, çalışanların da içinde bulunduğu muhtekir taifesinden bazı kimseler tarafından başka yerlere satılmasından dolayı tedib edilmek üzere kalebend edildikleri görülür¹¹⁰. Yine İstanbul'da Zindankapısı'nda biber dövücülüğü yapan ve yeniçerilerden olan Molla İbrahim ihtikâr yaptığı gerekçesiyle Seddülbahir Kalesi'nde mahpus edilmiştir¹¹¹.

Konya vilayetinde kuraklık sebebiyle piyasada meydana gelen şartlardan faydalanmak isteyen muhtekirlerin başka bölgelere değil de vilayet dâhilindeki bir yere gönderildiğine bakılacak olursa cezasının vilayet dâhilinde bir yerde de infaz edilebildiği görülür¹¹².

Sürgün ve kalebend cezalarından farklı bir müeyyideyi de ihtikâr kapsamına giren bir davranış neticesinde işletme hakkının iptal edilmesinde görüyoruz. Sivas'a tabi Kazabad kazasının İlse köyündeki Balgami Taş Madeni mukataasını malikâne suretiyle işleten reayadan olan müteşebbisin, 5 paralık taşı 20-30 paraya satması gerekçesiyle, mukataayı işletme hakkı iptal edilmiştir. Mukataa bir başka kişiye ihale edilmiştir¹¹³.

İhtikâr suçlarının cezalarını çektikleri süre ve yerde *İdare*'nin değişiklik yapma hakkı ve tasarrufu da söz konusuydu. Bu anlamda suçlular ve yakınları tarafından türlü mazeretlerle affedilme veya ceza yerinin değişimi gibi taleplerde bulunduğu görülür. Suçlunun eş ve çocuklarına acıma¹¹⁴, suçlunun ihtiyarlık hali¹¹⁵ halkın ve idarecilerin af

¹⁰⁰ Yaklaşık 1283 grama tekabül eden ağırlık ölçüsü.

¹⁰¹ BOA, *C.BLD.*, 11/533, 1183 C 03

¹⁰² BOA, *C.BLD.*, 62/3054, 1230 N 17

¹⁰³ BOA, *C.BLD.*, 31/1545, 1234 Ş 10

¹⁰⁴ BOA, *C.BLD.*, 68/3370, 1181 R 29

¹⁰⁵ BOA, *C.BLD.*, 43/2115, 1170 Z 24

¹⁰⁶ BOA, *C.BLD.*, 39/1906, 1207 B 23

¹⁰⁷ BOA, *C.BLD.*, 40/1995, 1207 B 23

¹⁰⁸ BOA, *C.BLD.*, 60/2951, 1231 Ş 22

¹⁰⁹ BOA, *C.BLD.*, 96/4762, 1174 B 06

¹¹⁰ BOA, *C.AS.*, 1139/50622, 1190 Za 03

¹¹¹ BOA, *C.ZB.*, 8/377, 1182 C 18

¹¹² BOA, *DH.MKT.*, 1451/76, 1305 M 10

¹¹³ BOA, *C.İKTS.*, 252/10422, 1200 B 28.

¹¹⁴ BOA, *C.ZB.*, 4/177, 1220 M 03; *C.BLD.*, 46/2299, 1238 Z 29.

¹¹⁵ Kalpazanlık işine bulaşan Osman Hoca'nın "*ihtiyarlığına hürmeten*" daha ağır bir ceza türü olan kürek cezası yerine Limni adasına sürgün olunması. BOA, *C.DRB.*, 16/800, 1214 S 29.

ricaları, iyi hal ve suçun tekrar edilmeyeceğine dair verilen sözler (taahhüt) af gerekçesi olarak öne çıkan nedenlerdi.

Seddülbahir Kalesi'nde kalebind olan Ali Beşe'nin, bundan sonra fırınında has ve beyaz ekmek pişireceğini taahhüt etmesiyle affolunduğu¹¹⁶; Seddülbahir kalesinde sürgün ve kalebind olan Kumkapı dışında kömürcü olan Mehmed isimli sipahinin cezayı çekerken affolunmasını istemesi neticesinde, bir daha “*ferman-ı âli ve mugayir-i nizam hereketten*” uzak durması uyarısıyla serbest bırakıldığı (ıtlak edildiği) görülür¹¹⁷. İhtikâr suçu nedeniyle Halilürrahman kasabı ahalisinden Mehmed Raşidülharbavi ailesiyle birlikte Kırkkilise'ye sürülmüştür. Suçlu 6 ay burada kaldıktan sonra Dâhiliye Nezareti'ne başvurarak, dil farklılığı nedeniyle bir işte çalışmamasından dolayı içinde buldukları zor durumu dile getirip cezalarını çekmek üzere kendi lisanları olan Arapça'yı konuşan bir yerleşim yerine gönderilmelerini talep etmiştir¹¹⁸.

İhtikâra konu olan mal, ihtikâr öncesi cari olan fiyattan piyasaya sürülmekteydi. Bu anlamda Kütahya'da zahire fiyatının kuraklıktan dolayı yükseldiği bir piyasada bazı muhtekirler kilesini 7-8 kuruşa aldıkları zahireyi daha yüksek bir fiyatın oluşması arzusuyla satmayınca daha çok fukarının etkilendiği bu ihtikârın ortadan kaldırılması için muhtekirlerin rızasına bakılmaksızın ellerindeki zahirenin piyasaya sürülmesi ve rayiç fiyattan halka satılması sağlanmıştır¹¹⁹. Yönetimin bu tarz bir politikayı takip etmesinin ilk amacı ihtikâr nedeniyle piyasada oluşmuş olan darlığı (müzayakayı) ortadan kaldırmaktı. İkinci amaç ise malını kendi rızasıyla satmayıp ihtikâra başvurması nedeniyle muhtekirin mali olarak da cezalandırılmasıydı.

Sonuç

İdare'nin, halkın refah içerisinde yaşamasını sağlamak amacıyla piyasalarda malların bol ve ucuz olması için her zaman bir mücadele içerisinde olduğunu ve bu yolda gerekli planlamayı yaptığını görüyoruz. Bu amaçla *İdare* tarafından değişik dönemlerde narh sistemi, alım satım haklarının belli esnaf zümrelerine tanınması, ruhsat tezkiresi usulü, yed-i vahid ve serbest piyasa uygulaması gibi birçok yönteme başvurulmuştur. Farklı dönemlerde uygulandığını gördüğümüz piyasayı düzenlemeye yönelik bunlar gibi takip edilen çeşitli politikalar ile sürekli üzerine gidilmesine rağmen “*ihtikâr sorunu*” muhtelif piyasalarda temel problem alanlarından biri olmaya devam etmiştir.

Piyasalarda herhangi bir nedenle başlayan ihtikâr, kendisini doğuran şartlar ortadan kalksa bile devam edebilmekteydi. Zira ihtikâr tek başına fiyat artışlarını devam ettirebilecek güce sahipti. Bu nedenledir ki *İdare*, ihtikâra ve ihtikâr kaynaklı suçlara karşı tavizkar davranmayıp her zaman hassasiyetini korumuştur. Daima ihtikâr teşebbüsünün daha oluşmadan engellenmesi ve oluştuğunda ortadan kaldırılması amacıyla gerektiğinde sert tedbirleri de içeren politikaların uygulayıcısı olmuştur. Bu politikaların bir sonucu olarak ihtikâr suçuna teşebbüs edenleri ve bu suçu işleyenleri cezalandırmıştır. Hangi zümreden kaynaklandığına bakılmaksızın, piyasalarda fiyatları arttırdığı anlaşılan usulsüz bir uygulama genellikle ihtikâr olarak nitelendirilmiş ve cezalandırılmıştır.

İhtikârın olduğu herhangi bir piyasada mağdur olan tüketici ve üretici olan “*halk*” merkeze gönderdiği arzuhallerle her zaman hakkını aramıştır. Yerel idari birimler ise piyasalardaki karşılaştıkları veya tespit ettikleri ihtikâr sorununu çözemediklerinde konuyu merkeze rapor etmiştir. *İdare* nezdinde önemli ve ihmal edilmemesi gereken bir alan olduğu

¹¹⁶ BOA, *C.BLD.*, 5/208, 1208 C 02.

¹¹⁷ BOA, *C.BLD.*, 8/368, 1171 S 29.

¹¹⁸ BOA, *DH.EUM.4.Şb.*, 12/3, 1335 N 03.

¹¹⁹ BOA, *DH.MKT.*, 1494/94, 1305 B 2.

için ihtikâr suçunu içeren şikâyetler özellikle dikkate alınmaktaydı. İhtikâr suçu kapsamına giren fiil ve eylemlere bulaşan kişiler *-ki bunlar tüccar, memur, idareci olabilmekteydi-* işledikleri suçun niteliğine göre ağırlaşan çeşitli şekillerde cezaya çarptırılmaktaydı. Sistem içerisinde, nihai olarak ceza vermeden önce ihtikâr suçunun ortadan kalkması için evvela uyarı mekanizmasının işletildiği görülür. Suçun tekrarı durumunda ise sürgün ve daha ağır bir ceza türü olan kalebendlik cezaları uygulamaya konulmuştur.

Sürgün yerlerinin mesafesi, iktisadi ve coğrafi özellikleri her zaman önemli olmuştur. Yakın, uzak veya zorlu bir iklime ve yaşam şartlarına sahip bir bölge (yer) olup olmamasına göre ceza, hafif veya ağır bir niteliğe sahip olabilmekteydi. Bu anlamda suçun ve suçlunun niteliği ceza yerinin tespitinde önemliydi. Başlıca sürgün yerleri Bozcaada, Midilli, Sakız, Girit, Rodos ve Kıbrıs gibi adalar ile Bursa, Edirne, Manisa, Gelibolu, Trabzon, Sinop gibi şehirlerden oluşmaktaydı. Bu yerler suçluların sürgün cezasına çarptırıldıkları menfalardı. Sürgün suçlunun ıslahıyla birlikte ibret alınmasını da amaçlayan, mesela kalebendliğe nispetle daha hafif bir ceza niteliğindekiydi.

Kalebendlik ise bir şehirde belli bir süre yaşamaya mecbur bırakılma cezası olan sürgüne oranla daha ağır bir ceza şekliydi. Kalebendlik, suçlunun gönderildiği bir kalenin sınırları içerisinde yaşamaya mecbur edilmesiydi. Bu ceza sürgün cezası gibi belli bir süreliğine, birkaç yıl olabildiği gibi müebbet de olabilmekteydi. Kalebendlik; suçlunun yaşadığı bölgeden başka bir yere sürülmesiyle sürgün özelliğine, suçlunun kale sınırları içerisinde yaşama zorunluluğu ve bazen kale içerisinde mahpus olunması nedeniyle de hapsi birarada birleştiren bir ceza niteliğine sahipti. Suçluların kalebend edildikleri yerler Akka, Diyarbakir, Sinop, Rodos, Bozcaada, Limni, Midilli Adası gibi kalesi olan şehir ve adalar ile Seddülbahir, Boğazkesen, Kilidbahir gibi kalelerdi. Sürgün ve kalebend cezaları için kullanılan şehir, ada ve kaleler genellikle benzerlik göstermekteydi.

Ceza niteliğine sahip bir diğer duygulama ise ihtikâr suçunu işleyen muhtekirin elindeki mahsulün cârî fiyattan piyasaya sürülmesiydi. Böylece piyasada ilgili maldaki darlık hafifletiliyor ve aynı zamanda suçlu (muhtekir) mali olarak da cezalandırılmış oluyordu.

Suçlunun cezasının sona ermesi için ya belirlenen ceza süresinin bitmesi *-ki bu daha çok Tanzimat Dönemi için söz konusuydu-* ya da suçlunun *"ıslah-ı nefis"* olduğuna kanaat getirilmesi gerekmektedir. Bu olumlu kanaatin, cezanın çekildiği bölge halkı, yöneticileri veya kale görevlileri (dizdarlar) gibi kesimlerde oluşması gerekliydi. Suçlunun ailesine bakacak kimsesinin olmaması ve çocuklarına acınması, yaşlılığına hürmet edilmesi ve aynı suçu bir daha işlemeyeceğine dair taahhütte bulunması ve kanaat oluşması vb. nedenler cezayı sona erdiren gerekçelerdendi.

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

Ali Emiri (AE. SAMD. III)

33/3191, 1128 Z 29

33/3196, 1128 Z 29

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

119/8918, 1310 Ca 21

3143/235716, 1325 Ş 4

3219/241419, 1325 Za 25

4234/317477, 1331 Z 18

Cevdet Askeri (C.AS)

1139/50622, 1190 Za 03

Cevdet Bahriye (C.BH)

184/8652, 1142 S 29

Cevdet Belediye (C.BLD)

105/5218, 1190 Z 19

27/1307, 1211 C 27

35/1707, 1205 N 17

63/3142, 1208 Ş 29

143/7129, 1203 B 29

67/3338, 1234 B 03

99/4912, 1211 R 29

24/1184, 1215 Ş 24

30/1458, 1233 M 03

29/1437, 1205 N 29

102/5087, 1234 B 29

11/533, 1183 C 03

112/5563, 1182 Ra 25

130/6463, 1147 M 26

131/6503, 1173 M 22

18/878, 1220 Z 25
26/1279, 1208 S 29
31/1545, 1234 Ş 10
32/1555, 1234 Ca 29
39/1906, 1207 B 23
40/1995, 1207 B 23
41/2004, 1182 Za 18
43/2115, 1170 Z 24
46/2299, 1238 Z 29
5/208, 1208 C 02
6/255, 1255 Z 29
60/2951, 1231 Ş 22
62/3054, 1230 N 17
62/3077, 1146 Za 09
64/3171, 1281 Z 29
64/3172, 1181 Z 28
68/3370, 1181 R 29
76/3793, 1230 C 16
78/3887, 1162 C 10
79/3937, 1207 M 29
79/3942, 1162, C 10
8/368, 1171 S 29
89/4424, 1174 M 29
96/4762, 1174 B 06

Cevdet İktisat (C.İKT)

252/10422, 1200 B 28
3/146, 1246 M 29
25/1249, 1217 C 08
8/382, 1206 R 15
38/1884, 1218 R 29

Cevdet Maliye (C.ML)

511/20841, 1233 Ca 29

Cevdet Zabıta (C.ZB)

8/377, 1182 C 18

43/14, 1336 S 18

3/119, 1134 R 25

4/177, 1220 M 03

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.4.Şb)

12/31335 N 03

Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT)

1066/51, 1324 S 13

2624/96, 1326 N 11

2896/10, 1327 B 23

2030/88, 1310 Ca 23

2535/34, 1319 C 9

338/36, 1312 Ş 03

2659/95, 1326 L 21

387/37, 1312 Z 29

1451/76, 1305 M 10

1494/94, 1305 B 2

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumeyi (DH. MUI)

1-10/12, 1328 Ca 08

Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

54A/388, 1333 N 30

Hatt-ı Hümayun (HAT)

174/7554, 1212 Z 29

1204/47274 B, 1250 Z 29

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS)

2150/11917 7 2

2147/13, 1916 12 6

İradeler Hususi (İ.HUS)

158/1325 Ş-018

158/1325 Ş-15

İradeler, Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

12/523, 1274 L 24

Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi (A.DVN)

3/82, 1260 S 20

Sadaret Mektubi Mühimme (A.MKT. MHM)

281/92, 1280 Ca 14

Sadaret Mektubi Kalemi Nezareti ve Devair (A.MKT. NZD)

60/80, 1268 Z 29

163/34, 1271

155/47, 1271 Za 04

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.RES)

148/62, 1325 C 27

Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK. ASK)

250/89, 1325 Ş 07

II. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

İstanbul Ahkâm Defterleri, *İstanbul Esnaf Tarihi I*, Ahmet Kal'a (Proje ve Yayın Yönetmeni), Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara (Yayın Hazırlama Kurulu), İstanbul Külliyyatı I, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997.

İstanbul Ahkâm Defterleri, *İstanbul Esnaf Tarihi II (1764-1793)*, Ahmet Kal'a (Proje ve Yayın Yönetmeni), Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İstanbul Külliyyatı VIII, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998

III. Araştırma İnceleme ve Diğer Eserler

AKGÜNDÜZ Ahmed, *İslam ve Osmanlı Hukuk Külliyyatı*, Kamu Hukuku, I.Cild, OSAV, İstanbul 2011

AVCI Mustafa, *Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş*, Mimoza Basın Yayın, Konya 2008

ERGİN Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.2, İİBB yay., İstanbul 1995

DAŞÇIOĞLU Kemal, *İskan, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün (XVIII.Yüzyıl)*, Yeditepe yay., İstanbul 2007

DEVELİOĞLU Ferit, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, "ihtikâr maddesi", Ankara 1988

ERİM Neşe, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, c.IV, Enderun Kitabevi, 1984

İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c1, İstanbul 2000

GÜRAN Tevfik, *19.yy Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1998

GÖKÇEN Ahmet, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, İstanbul 1989

Hadis-i Şerif, İbn Mâce, "Ticarât", 6

KAL'A Ahmet (Yayına Hazırlayan), *İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I*, İstanbul Külliyyatı VII, İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1998

KALLEK Cengiz, "İhtikâr Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21.cilt, İstanbul

KARATAŞ Ali İhsan, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19.Asırlar)*, Emin yayınları, Bursa 2009

KÖKSAL Osman, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı Hümayunları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı 19, Ankara, 1990

Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/188

ÖZTÜRK Said, "Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması", *Türkler*, c.10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002

TABAKOĞLU Ahmet, *İktisat Tarihi Toplu Makaleler I*, Kitabevi yay., İstanbul 2005

TABAKOĞLU Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2008

REİSOĞLU Amber, "Tarihte Vurgunculuk ve İhtikâr", *Tarih Hazinesi*, sayı 8, İstanbul 1951

ULUÇAY M.Çağatay, "Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", *Bellekten*, TTK, C.XV, sayı 59, 1951

ÜLGENER F. Sabri, *Tarihte Darlık Buhranları*, Derin yay., İstanbul 2006

YAKUT Esra, *İslam Hukukunda Tazir Cezaları*, Seçkin yay., Ankara 2011.